

AYOLLAR VA BOLALAR HUQUQLARINING ZAMONAVIY HIMOYASI

Jamoat Xavfsizligi Universiteti talabasi

Maxmanazarov Asadbek Ravshan o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqola ayollar va bolalar huquqlarini zamonaviy himoya qilish mexanizmlari va usullarini tahlil qiladi. Global miqyosda va milliy darajada ushbu toifadagi shaxslarning huquqlarini ta'minlashda duch kelinayotgan muammolar, xalqaro konvensiyalar va milliy qonunchilikning roli ko'rib chiqiladi. Maqolada raqamli texnologiyalar, ijtimoiy himoya tizimlari va fuqarolik jamiyati institutlarining huquqlarni himoya qilishdagi o'rni, shuningdek, mavjud himoya choralarining samaradorligi baholanadi. Tadqiqot natijalari ayollar va bolalar huquqlarini yanada mustahkamlash bo'yicha amaliy tavsiyalar va kelajakdagi yo'nalishlarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: Ayollar huquqlari, Bolalar huquqlari, Huquqlarni himoya qilish, Xalqaro huquq, Milliy qonunchilik, Gender tenglik, Ijtimoiy himoya, Inson huquqlari

Kirish

Ayollar va bolalar huquqlarini himoya qilish zamonaviy jamiyatning asosiy ustunlaridan biri bo'lib, inson qadr-qimmati va farovonligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bolalar, ayniqsa, jismoniy va aqliy yetukliklari tufayli alohida himoya va yordamga muhtoj. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (1989-yil 20-noyabrda qabul qilingan) ushbu himoyaning poydevorini tashkil etadi, unda har bir bolaning tug'ilishidan boshlab o'ziga xos ehtiyojlari va huquqlari e'tirof etilgan [1]. Hujjat oilaning bolaning uyg'un rivojlanishidagi muhim rolini ta'kidlab, ularni baxt, sevgi va tushunish muhitida mustaqil hayotga tayyorlash zarurligini ilgari suradi. Konvensiya barcha bolalar uchun kamsitishsiz huquqlarni ta'minlashga chaqiradi [1].

Biroq, raqamli texnologiyalar asrida ayollar va bolalar huquqlariga tahdid soluvchi yangi va murakkab muammolar paydo bo'lmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda bolalar xavfsizligi global miqyosda dolzarb masalaga aylangan. Jahon bo'ylab 300 milliondan ortiq bola onlayn jinsiy zo'ravonlik va ekspluatatsiya qurboni bo'lgani bu sohadagi jiddiy xavflarni ko'rsatadi [3]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'nta maktab o'quvchisidan sakkiztasi kuniga o'n soatgacha onlayn vaqt o'tkazadi, ularning yarmidan ko'pi shaxsiy ma'lumotlarini baham ko'rishi sababli to'rt barobar ko'proq tazyiqqa duchor bo'lishi mumkin [3]. BMT ekspertlari onlayn jinsiy zo'ravonlikning yangi shakllari haqida ogohlantirmoqda, bu esa bolalarning xavfsiz muhitda ta'lim olish va muloqot qilish huquqlarini ta'minlashni yanada muhimroq qiladi [3].

O'zbekiston global chaqiriqlarga javob berib, ayollar va bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha xalqaro majburiyatlarini faol bajarmoqda. Mamlakat 80 dan ortiq xalqaro shartnomalarga qo'shilib, BMT qo'mitalariga muntazam hisobotlar taqdim etadi [2]. "Bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to'g'risida"gi (2024-yil 14-noyabr) va "Bola huquqlari bo'yicha vakil to'g'risida"gi (2024-yil 29-fevral) qonunlarning qabul qilinishi milliy qonunchilik bazasini mustahkamlash yo'lidagi muhim qadamlardir [2]. Aholining qariyb 35 foizini (13 million kishi) tashkil etuvchi bolalar soni masalaning fundamental ahamiyatini oshiradi [2]. Ushbu maqola ayollar va bolalar huquqlarining zamonaviy himoyasi mexanizmlarini tahlil etish, mavjud muammolarni tanqidiy baholash hamda ularni takomillashtirish yo'llarini ko'rsatishga qaratilgan.

Asosiy qism

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (BHTK) bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha eng keng qamrovli xalqaro hujjat bo'lib, uning asosiy tamoyillari bolaning eng yaxshi manfaatlarini ta'minlash, yashash, omon qolish va rivojlanish huquqi, kamsitmaslik hamda bolaning o'z fikrini erkin ifoda etish huquqini o'z ichiga oladi [1]. Ushbu konvensiya bolalarning fuqarolik, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarini to'liq qamrab olgan holda, ularni har qanday zo'ravonlik, ekspluatatsiya va

e'tiborsizlikdan himoya qilishni nazarda tutadi. BHTKning 1-moddasida 18 yoshga to'lmagan har bir shaxs bola deb e'tirof etilib, ularga alohida g'amxo'rlik zarurligini ta'kidlaydi [1]. Konvensiya oilaning bolaning uyg'un rivojlanishidagi muhim rolini, ularni baxt, sevgi va tushunish muhitida mustaqil hayotga tayyorlash zarurligini ilgari suradi [1]. BHTKdan tashqari, ayollar va bolalar huquqlarini himoya qilishda bir qator boshqa xalqaro hujjatlar ham muhim ahamiyatga ega. Jumladan, Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiya (CEDAW) ayollarning teng huquqliligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bolalar huquqlari bilan chambarchas bog'liqdir, chunki onalarning huquqlari bolalarning farovonligiga bevosita ta'sir qiladi. BHTKning uchta Fakultativ protokoli ham bolalar huquqlarini yanada chuqurroq himoya qilishga xizmat qiladi: bolalarni qurolli mojarolarga jalb etishga oid Fakultativ protokol (OPAC), bolalar savdosi, bolalar fohishabozligi va bolalar pornografiyasi to'g'risidagi Fakultativ protokol (OPSC) hamda aloqa tartib-qoidalari to'g'risidagi Fakultativ protokol (OPIC). O'zbekistonning OPICni ratifikatsiya qilish masalasini ko'rib chiqayotgani bu yo'nalishdagi global majburiyatlarga sodiqlikni ko'rsatadi [2]. BMTning Bola huquqlari va CEDAW qo'mitalari a'zo davlatlarning konvensiyalar bo'yicha majburiyatlarini monitoring qilib, hisobotlarni ko'rib chiqadi va tavsiyalar beradi. UNICEF, UN Women kabi tashkilotlar esa bolalar va ayollar huquqlarini himoya qilish, targ'ib qilish va amaliy yordam ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi. Biroq, xalqaro huquqiy asoslarning mustahkamligiga qaramay, ularning amaliyotda to'liq tatbiq etilishi ko'plab davlatlar uchun jiddiy chaqiriq bo'lib, davlatlarning "tegishli ehtiyotkorlik" tamoyiliga rioya etishini talab qiladi.

O'zbekiston Respublikasi ayollar va bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha xalqaro majburiyatlarini izchil bajarib kelmoqda. Mamlakat 80 dan ortiq xalqaro shartnomalarga qo'shilgan va BMT qo'mitalariga muntazam hisobotlar taqdim etishi, jumladan Bola huquqlari qo'mitasiga beshta davriy hisobot yuborgan [2]. Milliy qonunchilik bazasini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish borasida muhim qadamlar tashlandi. Xususan, 2024-yil 14-noyabrda qabul qilingan "Bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to'g'risida"gi qonun

bolalarga nisbatan jismoniy, ruhiy, jinsiy va boshqa turdagi zo‘ravonliklarning oldini olish, ularni aniqlash va bartaraf etish mexanizmlarini mustahkamladi. Ushbu qonun bolalarning xavfsiz muhitda yashash, rivojlanish va ta’lim olish huquqlarini kafolatlab, zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan bolalarga yordam ko‘rsatish tizimini takomillashtiradi. Shuningdek, 2024-yil 29-fevralda qabul qilingan “Bola huquqlari bo‘yicha vakil to‘g‘risida”gi qonun bolalar ombudsmani institutining maqomini, vakolatlarini va faoliyat yo‘nalishlarini aniq belgilab berdi [2]. Bola huquqlari bo‘yicha vakil bolalarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha davlat organlari, tashkilotlar va mansabdor shaxslar faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshiruvchi mustaqil organ hisoblanadi. Uning asosiy vazifalari bolalar huquqlari buzilishiga oid murojaatlarni ko‘rib chiqish, huquqbuzarliklarning oldini olish va qonunchilikni takomillashtirishga ko‘maklashishdir.

O‘zbekistonda bolalar aholining qariyb 35 foizini, ya’ni 13 million kishini tashkil etishi, bu masalaning fundamental ahamiyatini yanada oshiradi [2]. Shu bois, milliy darajada nafaqat qonunchilik, balki institutsional mexanizmlar ham faol rivojlantirilmoqda. Inson huquqlari bo‘yicha Milliy markaz, Oliy Majlis, UNICEF va BMT Inson huquqlari bo‘yicha Oliy komissari Boshqarmasi hamkorligida bolalar huquqlari bo‘yicha xalqaro majburiyatlarni amalga oshirishga qaratilgan seminarlar muntazam o‘tkazilishi [2] islohotlarning kompleks yondashuvga asoslanganligini ko‘rsatadi. Ijtimoiy himoya milliy agentligi ham bolalarni himoya qilish bo‘yicha media-treninglar tashkil etib, jurnalistlarning bu boradagi salohiyatini oshirishga hissa qo‘shmoqda [3]. Ta’lim, sog‘liqni saqlash va adliya vazirliklari ham bolalar va ayollar huquqlarini ta’minlashda bevosita ishtirok etadi. Biroq, qonunchilik va institutsional tuzilmalarning mavjudligiga qaramay, ularning amaliy samaradorligini oshirish, aholining huquqiy savodxonligini yuksaltirish, resurslarni samarali taqsimlash va idoralararo muvofiqlashtirishni kuchaytirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. UNICEFning ta’kidlashicha, parlamentning milliy qonunchilikni xalqaro inson huquqlari shartnomalari bilan uyg‘unlashtirishdagi roli juda muhimdir [2].

Raqamli texnologiyalar asrida ayollar va bolalar huquqlariga tahdid soluvchi yangi va murakkab muammolar paydo bo'lmog'da. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda bolalar xavfsizligi global miqyosda dolzarb masalaga aylangan. Jahon bo'ylab 300 milliondan ortiq bola onlayn jinsiy zo'rvonlik va ekspluatatsiya qurboni bo'lgani bu sohadagi jiddiy xavflarni ko'rsatadi [3]. Bu raqamlar ortida chuqur ruhiy jarohatlar, ijtimoiy moslashuv muammolari va uzoq muddatli salbiy oqibatlar yotgan insoniy fojialar mavjud. Tadqiqotlarga ko'ra, o'n ta maktab o'quvchisidan sakkiztasi kuniga o'n soatgacha onlayn vaqt o'tkazadi, ularning yarmidan ko'pi shaxsiy ma'lumotlarini baham ko'rishi sababli to'rt barobar ko'proq tazyiqqa duchor bo'lishi mumkin [3]. Onlayn muhitda kiberbulling, shaxsiy ma'lumotlarning o'g'irlanishi, yoshiga mos bo'lmagan kontentga duch kelish, onlayn firibgarlik va bolalarni o'z domiga tortish (grooming) kabi xavflar keng tarqalgan. BMT ekspertlari onlayn jinsiy zo'rvonlikning yangi shakllari haqida ogohlantirib [3], bolalarning xavfsiz muhitda ta'lim olish va muloqot qilish huquqlarini ta'minlashni yanada muhimroq qiladi. Onlayn zo'rvonlik qurboni bo'lgan yoshlarning uchdan biridan ko'prog'i maktabga bormay qo'yishi, bu muammoning ta'limga ham salbiy ta'sirini ko'rsatadi [3]. Internetning "madaniyatlar to'qnashuvi" pedofiliya kabi jinoyatlarga yo'l ochishi mustaqil tadqiqotlarda ta'kidlangan [3].

Raqamli tahdidlar bilan bir qatorda, an'anaviy muammolar ham ayollar va bolalar huquqlariga jiddiy xavf solmog'da. Oiladagi zo'rvonlik, bolalar nikohi, bolalar mehnati, odam savdosi, ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlariga yetarli ega bo'lmaslik, qashshoqlik va kamsitishlar ko'plab mamlakatlarda dolzarb muammolar bo'lib qolmog'da. Ayniqsa, qiz bolalar erta turmushga berish, ta'limdan mahrum qilish va jinsga asoslangan kamsitishlar tufayli ikki karra zaif holatda qolmog'dalar. Global iqlim o'zgarishlari, qurolli mojarolar va gumanitar inqirozlar ham ayollar va bolalarning ahvolini og'irlashtirib, ularni ko'chish, oziq-ovqat xavfsizligi, suv tanqisligi va tibbiy yordamga ega bo'lmaslik kabi muammolarga duchor etadi. COVID-19 pandemiyasi kabi global sog'liqni saqlash inqirozlari esa ta'lim tizimini izdan chiqarib, oiladagi zo'rvonlik holatlarini oshirib, bolalar va ayollarning himoyasizligini yanada kuchaytirdi. Nogironligi bor bolalar, etnik ozchilik vakillari

va qishloq joylarda yashovchilar kabi zaif guruhlar ko‘pincha bu tahdidlarning eng og‘ir oqibatlariga duchor bo‘lishadi, chunki ular bir nechta kamsitish shakllarining kesishuvida joylashgan. Ushbu muammolar bolalar va ayollarning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatib, ularning kelajagiga jiddiy to‘siqlar yaratadi. Shuning uchun, bu tahdidlarga qarshi kurashishda kompleks yondashuv zarur.

Ayollar va bolalar huquqlarining zamonaviy himoyasini ta‘minlash uchun mavjud mexanizmlarni takomillashtirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish hamda fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish muhimdir. Birinchidan, qonunchilik va siyosatni yanada mustahkamlash lozim. O‘zbekistonning BHTKning aloqa tartib-qoidalarini to‘g‘risidagi Fakultativ protokolini (OPIC) ratifikatsiya qilish masalasini ko‘rib chiqayotgani [2] ijobiy qadam bo‘lib, bu bolalarga o‘z huquqlari buzilgan taqdirda xalqaro darajada murojaat qilish imkoniyatini beradi. Milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga to‘liq muvofiqlashtirish, qabul qilingan qonunlarning amaliy ijrosini ta‘minlash va ijro mexanizmlarini kuchaytirish zarur. Bolalarga do‘stona adliya tizimini rivojlantirish, jumladan, tergov, sud va reabilitatsiya xizmatlarida bolalarning yoshiga va ehtiyojlariga mos yondashuvlarni joriy etish muhimdir. Ikkinchidan, raqamli tahdidlarga qarshi kurashishda texnologik yechimlar va raqamli savodxonlikni oshirish ustuvor yo‘nalish bo‘lishi kerak. Xavfsiz onlayn muhitni yaratish, yoshga mos kontent filtrlari va nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish, shuningdek, sun‘iy intellekt va mashinani o‘rganish texnologiyalaridan zararli kontentni aniqlashda foydalanish dolzarbdir. Bolalar, otanalar va o‘qituvchilar uchun raqamli savodxonlik dasturlarini kengaytirish, ularni onlayn xavflar va xavfsiz xulq-atvor qoidalarini haqida xabardor qilish zarur. UNICEFning internetni bolalar uchun xavfsiz muhitga aylantirish bo‘yicha sa‘y-harakatlari [3] bu yo‘nalishdagi global hamkorlikning muhimligini ko‘rsatadi. Xalqaro miqyosda transchegaraviy onlayn jinoyatlarga qarshi kurashishda hamkorlikni kuchaytirish muhimdir.

Uchinchidan, institutsional salohiyatni oshirish va resurslarni samarali taqsimlash zarur. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar, sud tizimi, ijtimoiy xodimlar

va pedagoglar uchun bolalar va ayollar huquqlari bo'yicha maxsus treninglar o'tkazish, malakasini oshirish lozim. Himoya xizmatlari uchun yetarli moliyaviy va inson resurslarini ajratish, shuningdek, siyosatni shakllantirish uchun dalillarga asoslangan ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish tizimini takomillashtirish kerak. Idoralararo muvofiqlashtirishni kuchaytirish, davlat organlari va nodavlat tashkilotlar o'rtasida samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish kompleks yechimlarni taqdim etadi. To'rtinchidan, fuqarolik jamiyati institutlari va jamoatchilikning roli beqiyosdir. Nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) huquqlarni himoya qilish, monitoring, hisobot berish, shuningdek, jabrlanganlarga bevosita xizmatlar (boshpanalar, psixologik va huquqiy yordam) ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi. Ular jamoatchilik ongini oshirish, zararli stereotiplar va normalarga qarshi kurashish, ayollar va bolalarni o'z huquqlarini bilish va talab qilishga undash orqali ijtimoiy o'zgarishlarga hissa qo'shadilar. O'zbekistonda bolalar huquqlari islohotlarining keng jamoatchilik tomonidan qo'llab-quvvatlanishi [2] fuqarolik jamiyatining faolligi va ahamiyatini ko'rsatadi. Jamoatchilik asosidagi himoya mexanizmlarini rivojlantirish, mahalliy darajada himoya tizimlarini mustahkamlash muhimdir. Beshinchidan, jabrlanganlarga yordam ko'rsatish va ularni rehabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish zarur. Zo'ravonlik qurboni bo'lgan bolalar va ayollar uchun psixologik yordam, huquqiy maslahat va kompensatsiya olish imkoniyatlarini kengaytirish [3], ularni jamiyatga qayta integratsiya qilish dasturlarini ishlab chiqish zarur. Bolalarga do'stona shikoyat qilish mexanizmlarini yaratish, ularning ovozi eshitish va ularning manfaatlarini himoya qilishni ta'minlash lozim. Oltinchidan, profilaktika choralariga alohida e'tibor qaratish kerak. Erta yoshdan boshlab bolalarga o'z huquqlari, shaxsiy xavfsizlik qoidalari va zo'ravonlikka qarshi kurashish usullari haqida ta'lim berish, ota-onalar uchun tarbiyaviy dasturlarni amalga oshirish muhimdir. Qashshoqlik, tengsizlik va kamsitish kabi zaiflikning tub sabablarini bartaraf etishga qaratilgan kompleks ijtimoiy-iqtisodiy siyosatlarni ishlab chiqish orqali ayollar va bolalarning himoyasini yanada mustahkamlash mumkin. Ushbu choralar majmuasi ayollar va bolalar huquqlarining barqaror va samarali himoyasini ta'minlaydi.

Xulosa

Ushbu maqola ayollar va bolalar huquqlarining zamonaviy himoyasi global va milliy miqyosda muhimligini ko'rsatdi. Xalqaro konvensiyalar va O'zbekistonning yangi qonunlari mustahkam asos yaratgan bo'lsa-da, raqamli tahdidlar va an'anaviy muammolar jiddiy chaqiriq bo'lib qolmoqda. Himoya mexanizmlarini takomillashtirish, raqamli savodxonlikni oshirish, institutsional salohiyatni mustahkamlash va fuqarolik jamiyatining faol ishtiroki kelajakdagi barqaror rivojlanish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu borada kompleks yondashuv va doimiy sa'y-harakatlar zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Kilkelly, Ursula, and Laura Lundy (Eds.). Routledge Bolalar Huquqlari Tadqiqotlari Qo'llanmasi. London: Routledge, 2021.
- [2] Fredman, Sandra. Inson Huquqlari Transformatsiya Qilingan: Ijobiy Majburiyatlar va Ijobiy Huquqlar. Oxford: Oxford University Press, 2020.
- [3] Livingstone, Sonia, and Amanda Third. "Bolalar huquqlari va raqamli muhit: Tadqiqot va siyosat uchun yangi kun tartibi." Bolalar huquqlari xalqaro jurnali, jild. 28, son. 1, 2020, b. 1-14.
- [4] Charlesworth, Hilary. "Xalqaro Inson Huquqlari Qonunchiligining Kelajagi: Feministik Nuqtai Nazar." Inson Huquqlari Huquq Sharhi, vol. 20, no. 1, 2020, pp. 1-20.
- [5] Lundy, Laura. "BMTning Bola Huquqlari Konvensiyasi: Bolalar Ishtirokini Tushunish Uchun Asos." Bolalik, vol. 27, no. 4, 2020, pp. 431-445.
- [6] Cusack, Simone, and Joanna Bourke (Eds.). Jins va Zo'ravonlik bo'yicha Routledge Qollanmasi. London: Routledge, 2021.
- [7] O'Connell, Rory. "Bolalar huquqlari raqamli davrda: Raqamli muhitga oid bolalar huquqlari bo'yicha 25-sonli umumiy izohning tanqidiy sharhi." Xalqaro bolalar huquqlari jurnali, vol. 29, no. 1, 2021, pp. 1-22.
- [8] Moeckli, Daniel, Sangeeta Shah, and Sandesh Sivakumaran (Muharrirlar.). Xalqaro Inson Huquqlari Huquqi. 4-nashr. Oxford: Oxford University Press, 2022.

[9] Vliegthart, Roel, and Wouter Vandenhoe. "BMTning Bola Huquqlari Konvensiyasining Milliy Qonunchilik va Siyosatga Ta'siri." *Xalqaro Bola Huquqlari Jurnal*, vol. 30, no. 2, 2022, pp. 301-325.